

The Integration of Buddhist Principles with Practical Social Work

Punnapong Wongnasri¹ Prakrupiyadhammanusat (Thongdam)¹ Nathapat Yumuang¹
 and Worachet Tho-un^{1*}

¹ Lecturer, Mahamakut Buddhist University, Nakhon Si Thammarat Campus, Thailand

* Corresponding author. E-mail: worachet.th@mbu.ac.th

ABSTRACT

This academic article aims to present the integration of Buddhist principles into the practice of social work as a culturally appropriate approach to disaster relief and care for those affected by crises in the Thai context. Practical social work serves as a vital mechanism for healing, rehabilitation, and enhancing the quality of life for individuals facing adversity, particularly in disaster situations that cause both physical and psychological harm. In Thailand, the implementation of social work must take into account the cultural and spiritual foundations of the people, among which Buddhism plays a significant role in shaping societal behaviors and beliefs. The integration of Buddhist teachings into practical social work is thus a contextually appropriate strategy that can profoundly empower disaster victims from within. The Four Brahmaviharas—loving-kindness (metta), compassion (karuna), sympathetic joy (mudita), and equanimity (upekkha)—are core Buddhist principles that pertain to human relationships and can serve as a framework for delivering social services in a manner that upholds humanitarian values and respects human dignity. The Four Noble Truths (Ariyasacca) provide a tool for analyzing suffering and identifying a path to its cessation, while the Threefold Training (Tisikkha)—namely morality (Sila), concentration (samadhi), and wisdom (pañña)—offers a comprehensive approach for cultivating the minds and behaviors of both social workers and aid recipients with mindfulness and moral integrity. The application of these Buddhist principles to social work practices goes beyond temporary relief; it fosters inner potential, restores hope, and lays the foundation for long-term social resilience. This reflects the profound spiritual dimension embedded in social work within Thai society. The synthesis of findings suggests that Buddhist principles not only offer emotional support to disaster victims, but also promote the development of internal strengths and contribute to long-term social cohesion. In terms of policy recommendations, the article proposes the promotion of collaborative networks among social workers, Buddhist monks, religious leaders, clergy, and community-based organizations in order to develop a systematic Buddhist-oriented model of social work. Such a model would provide an effective and spiritually grounded framework for responding to future disasters.

Keywords: Integration of Buddhist Principles, Practical Social Work, Buddhism

การบูรณาการหลักธรรมทางพระพุทธศาสนากับการสังคมสงเคราะห์เชิงปฏิบัติ

ปณณพศ์ วงศ์ณาศรี¹ พระครูปิยธรรมานุศาสน์ (ทองดำ)¹ ณัฐภัทร อยู่เมือง¹ และ วรเชษฐ์ โทอิน^{1*}

¹ อาจารย์ประจำ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครศรีธรรมราช ประเทศไทย

* Corresponding author. E-mail: worachet.th@mbu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีเจตจำนงเพื่อนำเสนอการบูรณาการหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ากับกระบวนการสังคมสงเคราะห์เชิงปฏิบัติเพื่อเสนอแนวทางที่เหมาะสมกับบริบทวัฒนธรรมไทยในการดูแลผู้ประสบภัยพิบัติ การสังคมสงเคราะห์เชิงปฏิบัติเป็นกลไกสำคัญในการเยียวยาฟื้นฟูและพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ที่เผชิญภาวะยากลำบากโดยเฉพาะในสถานการณ์ภัยพิบัติที่สร้างความเสียหายทั้งทางกายภาพและจิตใจ การดำเนินงานด้านสังคมสงเคราะห์ในบริบทไทยนั้นจำเป็นต้องพิจารณาถึงรากฐานทางวัฒนธรรมและจิตวิญญาณของประชาชน ซึ่งพระพุทธศาสนาเป็นองค์ประกอบสำคัญที่หล่อหลอมพฤติกรรมและความเชื่อของสังคมไทยมาช้านาน การบูรณาการหลักธรรมในพระพุทธศาสนากับการสังคมสงเคราะห์เชิงปฏิบัติจึงเป็นแนวทางที่มีความเหมาะสมและสามารถเสริมสร้างพลังภายในแก่ผู้ประสบภัยได้อย่างลึกซึ้ง พรหมวิหาร 4 ได้แก่ เมตตา กรุณา มุติตา และอุเบกขา เป็นหลักธรรมที่ด้วยความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ที่สามารถใช้เป็นกรอบในการให้บริการทางสังคมอย่างมีมนุษยธรรมและเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ อริยสัจ 4 เป็นเครื่องมือวิเคราะห์ภาวะทุกข์และแนวทางการดับทุกข์ ในขณะที่ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา เป็นแนวทางการพัฒนาจิตใจและพฤติกรรมของทั้งผู้ให้และผู้รับการสงเคราะห์อย่างมีสติและคุณธรรม การประยุกต์หลักธรรมเหล่านี้เข้ากับกระบวนการช่วยเหลือจึงมิได้เป็นเพียงการบรรเทาทุกข์ชั่วคราว แต่เป็นการเสริมสร้างศักยภาพ การฟื้นคืนความหวัง และการวางรากฐานสำหรับความเข้มแข็งทางสังคมในระยะยาว อันสะท้อนให้เห็นถึงมิติทางจิตวิญญาณที่ลึกซึ้งของงานสังคมสงเคราะห์ในสังคมไทย ผลการสังเคราะห์ชี้ให้เห็นว่าหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไม่เพียงแต่ช่วยประคับประคองจิตใจของผู้ประสบภัย แต่ยังสามารถส่งเสริมการพัฒนาศักยภาพภายในตนและสร้างความเข้มแข็งทางสังคมในระยะยาว และข้อเสนอเชิงนโยบายคือการส่งเสริมการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างนักสังคมสงเคราะห์ พระสงฆ์ ผู้นำศาสนา นักบวช และองค์กรในระดับชุมชน เพื่อพัฒนารูปแบบการสังคมสงเคราะห์เชิงพุทธที่มีความเป็นระบบ รองรับสถานการณ์ภัยพิบัติในอนาคตอย่างมีประสิทธิภาพและมีมิติทางจิตวิญญาณเป็นแกนกลาง

คำสำคัญ: การบูรณาการหลักธรรม, การสังคมสงเคราะห์เชิงปฏิบัติ, พระพุทธศาสนา

© 2025 JSSP: Journal of Social Science Panyapat

บทนำ

ในสถานการณ์ปัจจุบันสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติมีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตอย่างมีนัยสำคัญ โดยเฉพาะการเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติ เช่น ไฟป่า พายุ ดินถล่ม และน้ำท่วมที่มีความถี่และความรุนแรงเพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง ปรากฏการณ์เหล่านี้มีความเกี่ยวเนื่องโดยตรงกับพฤติกรรมของมนุษย์ อาทิ การปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ (carbon dioxide) จากภาคอุตสาหกรรม การบุกรุกป่าไม้ และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างไม่ยั่งยืน ซึ่งก่อให้เกิดการแปรปรวนของสภาพภูมิอากาศ ส่งผลให้เกิดสภาวะแห้งแล้งและภัยธรรมชาติในระดับที่รุนแรงมากยิ่งขึ้น ภัยธรรมชาติเหล่านี้มิได้สร้างความเสียหายเฉพาะต่อทรัพย์สินเท่านั้น แต่ยังกระทบต่อชีวิตมนุษย์ในเชิงลึกโดยเฉพาะในกรณีการสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รักหรือสมาชิกในครอบครัว ซึ่งส่งผลต่อสุขภาวะทางจิตใจและก่อให้เกิดปัญหาทางสังคมตามมา เช่น การเพิ่มขึ้นของเด็กกำพร้าและภาวะขาดแคลนทรัพยากรพื้นฐานที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต เช่น อาหาร ที่อยู่อาศัยและการเข้าถึงบริการสุขภาพ ดังนั้นการรับมือกับภัยธรรมชาติจึงจำเป็นต้องอาศัยแนวทางการแก้ปัญหาเชิงระบบที่มีประสิทธิภาพและต่อเนื่อง ทั้งในระยะเร่งด่วนและระยะยาว โดยในระยะยาวควรให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เช่น การฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและ

การปลูกป่าเพื่อป้องกันและลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติ ในขณะเดียวกัน ด้านการฟื้นฟูหลังภัยพิบัติควรมุ่งเน้นการเยียวยา สภาพจิตใจของผู้ได้รับผลกระทบ และให้การสนับสนุนด้านปัจจัยพื้นฐานเพื่อช่วยให้ประชาชนสามารถฟื้นตัว และกลับสู่ ภาวะปกติได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน การจัดการภัยพิบัติจึงจำเป็นต้องได้รับความร่วมมือจากทุกภาคส่วน ทั้งระดับชุมชน ภาครัฐ และภาคเอกชน เพื่อร่วมกันลดผลกระทบจากภัยพิบัติและสร้างความเข้มแข็งให้แก่สังคมในระยะยาว (Mishra, J., et al., 2023)

ประเทศไทยเป็นประเทศที่ได้รับผลกระทบจากภัยธรรมชาติต่าง ๆ เช่น ไฟป่า พายุ ดินถล่ม และน้ำท่วม ซึ่งเกิดขึ้น ในชุมชนที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ราบสูง พื้นที่ราบลุ่ม ซึ่งภัยธรรมชาติที่เกิดขึ้นเหล่านี้เป็นสิ่งที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ แต่สามารถลด ความรุนแรงของผลกระทบได้หากมีการเรียนรู้จากประสบการณ์ที่ผ่านมา การเรียนรู้และการเตรียมพร้อมจะช่วยให้การ ป้องกันและบรรเทาผลกระทบจากภัยพิบัติต่าง ๆ โดยเฉพาะในภาคประชาชนและชุมชนที่ได้รับผลกระทบโดยตรง ซึ่งมีความ จำเป็นอย่างยิ่งที่ชุมชนจะต้องพัฒนาความรู้และทักษะในการรับมือกับภัยพิบัติ เพื่อให้สามารถปฏิบัติตนและให้ความ ช่วยเหลือผู้อื่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในด้านการบริหารจัดการภัยพิบัติ ชุมชนแต่ละแห่งควรมีบทบาทสำคัญในการร่วมมือ กับหน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคเอกชนในการดำเนินงานเพื่อฟื้นฟูและป้องกันภัยพิบัติอย่างยั่งยืน การฟื้นฟูผืนป่าต้นน้ำและ การสร้างเครือข่ายระหว่างชุมชนเพื่อช่วยกันป้องกันและฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมเป็นหนึ่งในแนวทางสำคัญที่สามารถลดความเสี่ยง จากภัยธรรมชาติได้ นอกจากนี้ การส่งเสริมกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อกระตุ้นให้สมาชิกในชุมชนมีความตระหนักรู้เกี่ยวกับภัยพิบัติ ทางธรรมชาติที่อาจเกิดขึ้น เป็นการสร้างความพร้อมในระดับท้องถิ่นที่สามารถตอบสนองต่อสถานการณ์ได้อย่างรวดเร็วและมี ประสิทธิภาพ การจัดการภัยพิบัติในระดับชุมชนควรเป็นการดำเนินการที่มีลักษณะบูรณาการ ซึ่งเชื่อมโยงระหว่างการ ป้องกัน (protection) การบรรเทาผลกระทบ (mitigation) และการฟื้นฟูสภาพชุมชน (community rehabilitation) เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการลดความเสี่ยงและแก้ไขปัญหาภัยธรรมชาติอย่างยั่งยืนในระยะยาว (ประเสริฐ ปอนถิ่น และคณะ, 2564)

จากที่กล่าวมาสะท้อนให้เห็นว่า การสังคมสงเคราะห์เป็นกิจกรรมที่มุ่งเน้นการช่วยเหลือ ฟื้นฟู และพัฒนาคุณภาพ ชีวิตของผู้ที่ประสบปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม และจิตใจ โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างความเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำใน สังคม ขณะที่หลักธรรมในพระพุทธศาสนา เช่น พรหมวิหาร 4 สังคหวัตถุ 4 และอิทธิบาท 4 เป็นต้น ล้วนเป็นหลักธรรมที่ มุ่งเน้นการพัฒนาจิตใจให้มีความเมตตา เอื้อเฟื้อ และมุ่งประโยชน์สุขแก่ผู้อื่น การบูรณาการหลักธรรมเหล่านี้เข้ากับการ สังคมสงเคราะห์เชิงปฏิบัติจึงเป็นแนวทางที่ทรงคุณค่าในการสร้างระบบการช่วยเหลือที่มีพื้นฐานทางจริยธรรมและจิต วิญญาณ พร้อมทั้งในสภาพสังคมปัจจุบันที่เต็มไปด้วยความขัดแย้ง ความยากจน ความโดดเดี่ยว และความทุกข์ทางจิตใจ การสังคมสงเคราะห์ที่ขาดมิติทางจิตใจมักไม่สามารถแก้ปัญหาได้อย่างยั่งยืน ดังนั้นการนำหลักธรรมทางพุทธศาสนามาใช้จึง เป็นการเติมเต็มให้การช่วยเหลือมีความลึกซึ้งและเห็นคุณค่าในความเป็นมนุษย์อย่างแท้จริง อีกทั้งยังช่วยส่งเสริม ผู้ปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ให้มีจริยธรรม ความอดทน และความเสียสละ ซึ่งเป็นคุณสมบัติสำคัญในการทำงานกับกลุ่ม เปราะบาง การศึกษาประเด็นนี้จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งทั้งในทางวิชาการและการปฏิบัติจริง เพื่อพัฒนาแนวทางการสังคม สงเคราะห์เชิงพุทธที่สอดคล้องกับบริบทวัฒนธรรมไทย และสามารถสร้างสังคมที่เปี่ยมด้วยเมตตาธรรม ความเข้าใจ และการ อยู่ร่วมกันอย่างสันติ

ความท้าทายต่อการสังคมสงเคราะห์

การสืบค้นถึงจุดเริ่มต้นของการสังคมสงเคราะห์เป็นเรื่องที่มีความท้าทาย เนื่องจากไม่ปรากฏหลักฐานทาง ประวัติศาสตร์ที่สามารถระบุได้อย่างแน่ชัดว่า การสังคมสงเคราะห์เกิดขึ้นเมื่อใด บางแนวคิดเสนอว่าอาจมีมาตั้งแต่ก่อน พุทธกาล ในยุคพุทธกาล หรือแม้แต่ตั้งแต่ช่วงเริ่มต้นของการมีมนุษย์ปรากฏขึ้นบนโลก เพราะมนุษย์มีธรรมชาติในการพึ่งพา อาศัยและให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน อันเป็นลักษณะพื้นฐานของความเป็นสังคม ในทัศนะเชิงศาสนา (religious views) มีข้อเสนอว่าการสังคมสงเคราะห์เกิดควบคู่กับการเกิดขึ้นของศาสนา โดยศาสนาทำหน้าที่เสมือนเป็นสถาบันหนึ่งในการ จัดสรรสวัสดิการให้แก่ผู้คนผ่านคำสอนว่าด้วยความเมตตา กรุณา และการช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก อย่างไรก็ตาม หากกล่าวถึงการสังคมสงเคราะห์ในฐานะ “วิชาชีพ” (profession) แล้ว จุดเริ่มต้นสามารถสืบย้อนไปได้ถึงการดำเนิน

กิจกรรมของผู้ที่มีจิตสาธารณะหรืออาสาสมัคร (volunteers) ที่มีความปรารถนาดีต่อเพื่อนมนุษย์ ด้วยแรงจูงใจทางศีลธรรม และจริยธรรมในการช่วยเหลือผู้อื่น กิจกรรมดังกล่าวได้ถูกพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ทั้งในเชิงการจัดการ การวางระบบ และการถอดบทเรียนจากประสบการณ์การปฏิบัติงานจริง จนก่อให้เกิดการรวบรวมองค์ความรู้ที่เป็นระบบ และได้รับการยอมรับในฐานะศาสตร์หนึ่งศาสตร์ด้านการสังคมสงเคราะห์จึงถือเป็น “ศาสตร์ประยุกต์” (applied science) ที่รวมเอาหลักการทางวิทยาศาสตร์มาผสมผสานกับค่านิยมว่าด้วยความรักและความห่วงใยในเพื่อนมนุษย์ หรือที่เรียกว่า “scientific philanthropy” อันเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาแนวคิดและการปฏิบัติด้านสังคมสงเคราะห์ในโลกสมัยใหม่ โดยพิจารณาจากประวัติศาสตร์สังคมสงเคราะห์ในโลกโดยสังเขปได้ดังนี้ (สมศักดิ์ อมรสิริพงศ์, 2557)

1. ประวัติศาสตร์การศึกษาสังคมสงเคราะห์ในยุโรป

เนื้อหาในบทนี้จะกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของการศึกษาสังคมสงเคราะห์ใน 3 ภูมิภาคหลัก ๆ ได้แก่ การศึกษาสังคมสงเคราะห์ในยุโรป การศึกษาสังคมสงเคราะห์ในอเมริกา และการศึกษาสังคมสงเคราะห์ในเอเชีย ดังนั้นประวัติศาสตร์ความเป็นมาของการศึกษาสังคมสงเคราะห์ บรรดานักวิชาการทั้งหลายต่างก็มีความคิดเห็นที่ไม่ตรงกันนัก นักวิชาการส่วนหนึ่งเสนอว่าการศึกษาสังคมสงเคราะห์มีจุดเริ่มต้นมาจากประเทศอังกฤษ ทวีปยุโรป ประมาณปลายศตวรรษที่ 19 แล้วแผ่ขยายเข้าไปในสหรัฐอเมริกา แอฟริกา เอเชีย และอเมริกาใต้ แต่นักวิชาการบางส่วนอ้างว่าจุดกำเนิดมาจากประเทศสหรัฐอเมริกา โดยการอ้างถึงคำประกาศของ National Association of Social Workers (NASW) ในปี ค.ศ. 1998 ว่าการศึกษาสังคมสงเคราะห์มีมาประมาณ 100 ปีแล้ว คือในปี ค.ศ. 1898 มีหลักสูตรฝึกอบรมทางสังคมสงเคราะห์ (social work training course) หลักสูตรแรก ซึ่งเป็นหลักสูตรที่มีการจัดตั้งอายุครบ 100 ปี เป็นหลักสูตรที่เรียกว่า “Summer School on Philanthropic” ของ Mary Richmond เกิดขึ้นในมลรัฐนิวยอร์ก ประเทศสหรัฐอเมริกา การศึกษาสังคมสงเคราะห์ในยุคแรก ๆ จะมีลักษณะเป็นหลักสูตรฝึกอบรม หรือที่เรียกว่า “Training Course” ซึ่งเกิดขึ้นในยุโรป สหรัฐอเมริกา อังกฤษ แต่ที่จริงแล้วในยุโรปก็มีโรงเรียนที่เปิดสอนสังคมสงเคราะห์ ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นทางการศึกษาสังคมสงเคราะห์ อีกแห่งหนึ่งในกรุงอัมสเตอร์ดัม (Amsterdam) ประเทศเนเธอร์แลนด์ (Netherlands) ซึ่งเป็นโรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 1899 ประเทศเนเธอร์แลนด์จัดว่าเป็นประเทศหนึ่งที่มีการสังคมสงเคราะห์มีการพัฒนาเรื่อยมา แต่ไม่ว่าการศึกษาสังคมสงเคราะห์จะมีจุดเริ่มต้นมาจากยุโรปหรืออเมริกาก็ตาม แต่มีการแผ่ขยายศาสตร์แห่งวิชาชีพนี้ไปทั่วทุกภูมิภาคในโลก รวมทั้งประเทศต่าง ๆ ในเอเชีย เช่น อินเดีย จีน รวมถึงประเทศไทยด้วย

2. ประวัติศาสตร์การศึกษาสังคมสงเคราะห์ในอเมริกา

การศึกษาสังคมสงเคราะห์ที่ถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาเชิงวิชาชีพ เป็นหลักสูตรภายใต้ชื่อว่า “Summer School on Philanthropic” เกิดขึ้นในมลรัฐนิวยอร์ก (New York) ประเทศสหรัฐอเมริกา (USA) ซึ่งเกิดจากแรงบันดาลใจของ Mary Richmond และได้จัดตั้งองค์กรการกุศลขึ้นชื่อว่า “Charity Organization Society of New York หรือ COS” หลักสูตรนี้มีทั้งการบรรยาย การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การซักถาม การออกเยี่ยมเยียนเอเยนซี (Agency) และสถาบันทางสังคมต่าง ๆ และมีการฝึกปฏิบัติงานภายใต้การนิเทศสอนงานของหน่วยงานตัวแทน (agency) ที่มีประสบการณ์ หลักสูตรนี้เริ่มต้นจากการศึกษาโดยใช้ระยะเวลา 1 ปี ในปี ค.ศ. 1904 และได้พัฒนาไปเป็นหลักสูตรระยะเวลา 2 ปี ในปี ค.ศ. 1911 ภายใต้สถาบันการศึกษาที่เรียกว่า “The New York School of Philanthropy” ในมลรัฐชิคาโก (Chicago) ก็เช่นเดียวกัน ได้มีการจัดตั้ง “The Hull House” ซึ่งเกิดจากการสร้างความร่วมมือกันระหว่างสภาสามัญแห่งมลรัฐชิคาโก (The Chicago Commons) และมหาวิทยาลัยแห่งชิคาโก (University of Chicago) ได้จัดตั้งหลักสูตรขึ้นในปี ค.ศ. 1903 ซึ่งต่อมาได้พัฒนาไปเป็น “The Chicago Institute of Social Science” และได้มีการเปลี่ยนชื่อในปี ค.ศ. 1902 เป็น “The University of Chicago School of Social Service Administration” และมีการสอนวิชาชีพสังคมสงเคราะห์ในระดับบัณฑิตศึกษาเป็นแห่งแรกภายในมหาวิทยาลัย โดยมีผู้นำคนสำคัญคือ Jane Addams (สมศักดิ์ อมรสิริพงศ์, 2557) การช่วยเหลือตามแนวคิดของ Jane Addams จะเป็นแบบเพื่อนบ้านช่วยเหลือเพื่อนบ้านกันเองในชุมชนหรือนิคม โดยให้ความเคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของคนในชุมชนหรือนิคมด้วย แนวทางการปฏิบัติงานของ Jane Addams ต่อมาได้พัฒนาไปสู่เรื่องของ “การพิทักษ์สิทธิของประชาชน” (advocacy) และการทำงานวิจัยเชิงปฏิบัติการ (action research) (กิตติพัฒน์ นนทปัทมกุล, 2550)

3. ประวัติศาสตร์การศึกษาสังคมสงเคราะห์ในเอเชีย

3.1 จุดเริ่มต้นของการจัดการศึกษาในสาขาสังคมสงเคราะห์ในทวีปเอเชีย สามารถย้อนไปได้ถึงการก่อตั้งภาควิชาสังคมวิทยาและสังคมสงเคราะห์ (The department of sociology and social work) ณ มหาวิทยาลัยเยนชิ่ง (Yenching University) ประเทศจีน ในปี ค.ศ. 1922 โดยเปิดการเรียนการสอนในระดับปริญญาตรี หลักสูตร 4 ปี และผู้สำเร็จการศึกษาจะได้รับปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (Bachelor of Arts) อย่างไรก็ตาม การดำเนินงานของหลักสูตรดังกล่าวต้องยุติลงในเวลาต่อมาเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและอุดมการณ์ในประเทศจีนภายหลังการปฏิวัติของลัทธิคอมมิวนิสต์ ต่อมาการศึกษาด้านสังคมสงเคราะห์ในภูมิภาคเอเชียได้ถือกำเนิดขึ้นอีกครั้งอย่างเป็นระบบในปี ค.ศ. 1936 โดยมีการจัดตั้งสถาบัน Tata Institute of Social Sciences (TISS) ในประเทศอินเดีย ซึ่งถือเป็นอีกหนึ่งหมุดหมายสำคัญของการศึกษาสาขานี้ในระดับภูมิภาค โดย TISS ได้พัฒนาอย่างต่อเนื่อง และในปี ค.ศ. 1964 ก็ได้รับการยกระดับสถานะเป็นมหาวิทยาลัยอย่างสมบูรณ์ จากพัฒนาการดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความพยายามของภูมิภาคเอเชียในการวางรากฐานทางวิชาการด้านสังคมสงเคราะห์ แม้จะเผชิญกับข้อจำกัดทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมในแต่ละช่วงเวลา แต่ก็สามารถขยายองค์ความรู้สู่การเป็นศาสตร์ที่มีบทบาทสำคัญในสังคมร่วมสมัย (Wright, G., & Wigmore, I., 2022)

3.2 ประวัติศาสตร์การศึกษาสังคมสงเคราะห์ในประเทศไทย สำหรับการศึกษาสังคมสงเคราะห์ของประเทศไทย ได้มีจุดเริ่มต้นมาจากสมัย ทานปรีดี พนมยงค์ ได้มีการกำหนดเค้าโครงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่กำหนดให้รัฐต้องรับผิดชอบด้านสวัสดิการสำหรับคนในประเทศตั้งแต่การศึกษา การรักษาพยาบาล โดยเป็นแนวคิดเดียวกันกับการจัดรัฐสวัสดิการ (welfare state) ซึ่งในขณะนั้นถือว่าเป็นแนวคิดที่ก้าวหน้ามาก (progressive) ประกอบกับในช่วงเวลานั้นเป็นช่วงของปรากฏการณ์แห่งการเปลี่ยนผ่านจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (monarchy) มาสู่การปกครองในระบอบประชาธิปไตยทำให้แนวคิดของท่านปรีดี พนมยงค์ ต้องล้มเลิกไปในที่สุด เพราะผู้ที่มีอำนาจในระบบศักดินาเกรงกลัวว่ารัฐบาลไม่สามารถหาเงินงบประมาณมาสนับสนุนตามแผนที่วางไว้ได้ และหนทางเดียวก็คือการเก็บมาจากคนรวยซึ่งก็คือเหล่าบรรดาผู้ครอบครองที่ดินในสมัยนั้น เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้แนวคิดนี้ถูกต่อต้านต่อมาในสมัยนายกรัฐมนตรี จอมพล ป. พิบูลสงคราม เข้ามาดำรงตำแหน่งได้พยายามหาทางคลี่คลายปัญหา เพราะเกรงว่าคนจนจะลุกฮือ (resistance) โดยการจัดตั้งกรมประชาสงเคราะห์ขึ้น ซึ่งเป็นการให้ความช่วยเหลือแบบบรรเทาทุกข์และในปี พ.ศ. 2487 ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาสังคมสงเคราะห์ขึ้น โดยท่านผู้หญิงละเอียด พิบูลสงคราม ภริยาของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้จัดตั้งหลักสูตรการศึกษาสังคมสงเคราะห์เป็นหลักสูตร 1 ปี ซึ่งบริหารการสอนโดยสภาวัฒนธรรมสตรี (Women's Cultural Club) ต่อมาในปี พ.ศ. 2495 ได้เชิญผู้เชี่ยวชาญจากองค์การสหประชาชาติมาช่วยในการพัฒนาหลักสูตรการศึกษาสังคมสงเคราะห์ และต่อจากนั้นในปี พ.ศ. 2497 รัฐบาลก็ได้มีการจัดตั้ง “คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์” มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ขึ้น เพื่อผลิตนักสังคมสงเคราะห์ให้กับหน่วยงานของราชการ โดยในช่วงแรกเปิดสอนในระดับปริญญาตรี และเพื่อให้การศึกษาสังคมสงเคราะห์เป็นไปตามมาตรฐานสากล จึงได้มีการศึกษาจากต้นแบบของการศึกษาสังคมสงเคราะห์ในอังกฤษและอเมริกา หลักสูตรในช่วงแรกเป็นหลักสูตร 2 ปี เพื่อให้ให้นักศึกษาชั้นปีที่ 3 และชั้นปีที่ 4 ได้เรียน และต่อมาได้พัฒนาไปเป็นหลักสูตร 4 ปี และปัจจุบันเปิดสอนในทุกระดับตั้งแต่ระดับปริญญาตรี ปริญญาโท และปริญญาเอก นอกจากนี้ในปี พ.ศ. 2533 ยังมีการจัดตั้งคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ขึ้นอีก 1 แห่งที่มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติอีกด้วย (ศศิมา สุขสว่าง, 2560)

4. บทบาทของพระสงฆ์ไทยในการดำเนินงานด้านสาธารณสงเคราะห์

พระสงฆ์ไทยมีบทบาทที่สำคัญในสังคมไทยมาอย่างยาวนาน ไม่เพียงแต่ในฐานะนักบวชที่ทำหน้าที่เผยแผ่พระธรรมคำสอนและเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณเท่านั้น หากแต่ยังมีพันธกิจในด้าน “สาธารณสงเคราะห์” (public welfare) ซึ่งถือเป็นภารกิจที่สะท้อนถึงการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปใช้ในการบรรเทาทุกข์และเสริมสร้างความผาสุกแก่สังคม งานด้านนี้ถือเป็นหนึ่งในห้าพันธกิจของคณะสงฆ์ไทยตาม พ.ร.บ. คณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 และฉบับแก้ไขเพิ่มเติม (สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2564) การดำเนินงานด้านสาธารณสงเคราะห์ของพระสงฆ์มีความหลากหลาย ทั้งในรูปแบบการช่วยเหลือผู้ประสบภัยพิบัติ เช่น น้ำท่วม ไฟไหม้ หรือโรคระบาด การดูแลผู้ป่วยในโรงพยาบาล การสงเคราะห์เด็กกำพร้าและผู้สูงอายุ ไปจนถึงการจัดตั้งศูนย์ฟื้นฟูผู้ติดยาเสพติด ซึ่งล้วนแสดงให้เห็นถึงบทบาทของพระสงฆ์ในฐานะ “ผู้ให้บริการทางสังคม” ที่ไม่เพียงแต่ทำหน้าที่ในวัด แต่ยังเข้าถึงชีวิตของผู้คนในยามทุกข์ยาก (พระพรหมบัณฑิต, 2561) ในบริบทของ

แนวคิดทางสังคมสงเคราะห์ พระสงฆ์ทำหน้าที่คล้ายกับนักสังคมสงเคราะห์ในฐานะผู้ให้ความช่วยเหลือ ฟื้นฟู และเสริมพลังให้แก่ผู้ประสบปัญหา โดยยึดหลักเมตตาธรรม กรุณา และความเสมอภาคทางมนุษยธรรม เช่น การจัดตั้งศูนย์ปฏิบัติธรรมควบคู่กับศูนย์สงเคราะห์ในวัด เพื่อให้ผู้เดือดร้อนสามารถรับการฟื้นฟูทั้งทางกาย จิตใจ และจิตวิญญาณ ทั้งยังมีบทบาทในการสร้างทุนทางสังคม (social capital) ด้วยการเป็นจุดศูนย์กลางในการประสานความร่วมมือระหว่างชุมชน ภาครัฐ และองค์กรภาคประชาสังคม และกรณีศึกษาหลายพื้นที่พบว่า พระสงฆ์มีบทบาทเชิงรุกในการพัฒนาชุมชน เช่น วัดบางจัดตั้งศูนย์สงเคราะห์ผู้ยากไร้และจัดอบรมอาชีพ หรือวัดในภาคอีสานที่จัดกิจกรรม “บวชต้นไม้” และส่งเสริมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม อันเป็นการบูรณาการงานสาธารณสงเคราะห์เข้ากับแนวคิดพุทธธรรมเชิงพัฒนา อีกทั้งในช่วงวิกฤตการณ์โควิด-19 ที่ผ่านมานี้ พระสงฆ์ในหลายจังหวัดได้จัดตั้ง “โรงทาน” และศูนย์แจกจ่ายอาหาร ยารักษาโรค และของใช้จำเป็นแก่ประชาชนที่เดือดร้อน ซึ่งเป็นรูปธรรมของการช่วยเหลือในยามวิกฤตที่อาศัยหลักธรรมแห่งความเมตตาและการเสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวม (สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2564) อย่างไรก็ตาม การทำงานด้านสาธารณสงเคราะห์ของพระสงฆ์ยังมีข้อจำกัดในด้านทรัพยากร การสนับสนุนจากภาครัฐ และความเข้าใจจากสังคมต่อบทบาทของสงฆ์ในฐานะผู้ให้บริการทางสังคม จึงควรมีการส่งเสริมและสนับสนุนโดยเฉพาะในเชิงนโยบาย เช่น การพัฒนาศักยภาพของพระสงฆ์ด้านการจัดการสวัสดิการสังคม การสนับสนุนงบประมาณ และการจัดทำเครือข่ายพระสงฆ์ด้านสาธารณสงเคราะห์ร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนและภาครัฐ ดังนั้นพระสงฆ์ไทยมีบทบาทสำคัญในการบูรณาการหลักธรรมกับการปฏิบัติงานด้านสังคมสงเคราะห์เชิงพุทธ ซึ่งมีได้เพียงช่วยบรรเทาทุกข์ แต่ยังส่งเสริมคุณภาพชีวิต เสริมสร้างพลังทางจิตใจ และเชื่อมโยงความร่วมมือในระดับชุมชนและสังคมโดยรวมอย่างเป็นระบบและยั่งยืน

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า จากการศึกษาพัฒนาการของการสังคมสงเคราะห์และการจัดการศึกษาทางด้านสังคมสงเคราะห์ในภูมิภาคเอเชีย พบว่า แม้สังคมสงเคราะห์จะมีรากเหง้ามาจากจิตสำนึกพื้นฐานในการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ และผูกพันอยู่กับแนวคิดทางศาสนาและศีลธรรมมาแต่โบราณกาล แต่การสังคมสงเคราะห์ในฐานะ “วิชาชีพ” กลับมีจุดเริ่มต้นที่เป็นระบบและเป็นทางการในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 โดยเริ่มจากการจัดตั้งสถาบันการศึกษาที่มุ่งพัฒนาองค์ความรู้และผลิตบุคลากรผู้เชี่ยวชาญในสาขานี้โดยเฉพาะ รวมทั้ง การพัฒนาองค์ความรู้ด้านสังคมสงเคราะห์ในเอเชียจึงเป็นพัฒนาการที่ก้าวหน้าอย่างต่อเนื่องและมีความหมายยิ่ง ทั้งในด้านวิชาการ และการสร้างระบบสวัสดิการที่ยั่งยืนเพื่อรองรับความเปลี่ยนแปลงของสังคมในศตวรรษที่ 21

การสังคมสงเคราะห์วิถีธรรม (Social welfare in the Dhamma way)

การสังคมสงเคราะห์เชิงพุทธ (Buddhist social welfare) การช่วยเหลืออย่างเหมาะสมด้วยปัญญาและเมตตา ดังในแนวคิดของพระพุทธศาสนาซึ่งการให้ความช่วยเหลือหรือการสงเคราะห์ผู้อื่นไม่ใช่เพียงการกระทำตามเจตนาดีเท่านั้น หากแต่ต้องตั้งอยู่บนหลักแห่ง “ความเหมาะสมแห่งกรณี” กล่าวคือ การช่วยเหลือที่มีคุณค่าควรพิจารณาเป็นรายกรณีอย่างถี่ถ้วน โดยคำนึงถึงความแตกต่างของแต่ละบุคคล (individualism) และดำเนินการช่วยเหลือจากจุดที่เขาเป็นอยู่ ณ ขณะนั้น พระพุทธเจ้าทรงเน้นย้ำว่า หากการช่วยเหลือปราศจากการวิเคราะห์ที่รอบคอบ ไม่ประเมินสถานการณ์อย่างแท้จริง หรือขาดการพิจารณาว่า ผู้รับนั้นสมควรได้รับการช่วยเหลือในระดับใด ในขอบเขตใด ย่อมทำให้การกระทำนั้นปราศจากคุณค่า และอาจก่อให้เกิดผลเสียมากกว่าผลดี การให้โดยปราศจากปัญญา ย่อมกลายเป็นเพียงการสงเคราะห์ที่ขาดเป้าหมาย และเป็นกิจกรรมที่ใคร ๆ ก็สามารถทำได้ โดยไม่จำเป็นต้องเป็นนักสังคมสงเคราะห์ที่มีความรู้เฉพาะทาง ในมุมมองของการสังคมสงเคราะห์เชิงพุทธ การสงเคราะห์ไม่ควรจำกัดอยู่เพียงในมิติของวัตถุหรือสิ่งของ เพราะการให้เพียงวัตถุโดยปราศจากการเติมเต็มด้านจิตใจ อาจทำให้เกิดภาวะ “ทานเพื่อ” หรือเกิดความเคยชินต่อการพึ่งพา จนลดทอนคุณค่าของการให้ ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนไว้อย่างลึกซึ้งว่า “สพพทานํ ธมมทานํ ชินาติ” แปลว่า “การให้ธรรมเป็นทาน ย่อมชนะการให้ทั้งปวง” ดังนั้น “ธรรมทาน” ที่ทรงกล่าวถึงนี้ มิใช่เพียงการเทศนา แต่รวมถึงการให้ความรู้ที่ถูกต้อง (สัมมาทิฐิ) เพื่อให้ผู้ได้รับสามารถนำพาชีวิตตนเองให้พ้นจากปัญหาได้ด้วยตนเอง ด้วยการเข้าใจเหตุแห่งทุกข์และวิธีดับทุกข์อย่างแท้จริง ด้วยเหตุนี้ การสังคมสงเคราะห์ตามแนวพุทธจึงเป็นการประสานระหว่าง “เมตตา” (merciful) และ “ปัญญา” (intellect) ให้ดำเนินการควบคู่กันอย่างมีสมดุลเพื่อการช่วยเหลือที่แท้จริง ไม่เพียงช่วยให้ผู้รับอยู่รอด แต่ยังส่งเสริมให้เขามีปัญญาในการยืนอยู่ได้

อย่างมั่นคงในระยะยาว การแก้ปัญหาหรือการจัดปัญหาทั้งในทางพระพุทธศาสนาและทางสังคมสงเคราะห์นั้นต้องเป็นการแก้ปัญหาที่ถูกจุด โดยทางพุทธศาสนามองว่าปัญหาทางจิตเป็นสำคัญกว่าทางวัตถุ ซึ่งก็เช่นเดียวกัน งานสังคมสงเคราะห์ที่มีความเชื่อว่าบุคคลที่พร้อมจะแก้ปัญหานั้นจะต้องมีจิตใจ มีความคิดที่จะยอมรับปัญหาของตนเองก่อนว่า มีปัญหาและพร้อมที่จะแก้ไข ท่านพุทธทาสได้แบ่งปัญหาของคนออกเป็น 3 ส่วน คือ ปัญหาส่วนแรก เป็นปัญหาเรื่องการไม่มีปัจจัยที่จำเป็นแก่ชีวิต เงินไม่มีกินไม่มีใช้ ไม่มีอนามยที่ดี ไม่มีการศึกษา ปัญหาส่วนที่สอง เป็นปัญหาเรื่องการทำให้มันมีขึ้นมาจะอย่างไรเป็นเรื่องของความยากลำบากที่ต้องชวนชวายเป็นชวายเป็นชวาไม่ถูกกระทำในเรื่องของมิชฌาชีพก็จะมีโชคมีทุกข์เพิ่มมากขึ้น และปัญหาส่วนที่สาม เป็นปัญหาเรื่องมีแล้วแต่ไม่พอ มีความกระวนกระวายเร่าร้อนตลอดเวลา มีการแข่งขันกันความไม่พออยู่ตลอดเวลา หากความสุขที่แท้จริงไม่ได้ จะมีการเจ็บป่วยทางจิต (mental illness) เกิดโรคประสาท (neuralgia) โรคจิต (mental disorder) เพิ่มมากขึ้นมีความสมบูรณ์ทางร่างกาย แต่ขาดทางจิตใจเป็นวัตถุเพื่อ (จิตทิพย์ สะสม, 2561)

การประยุกต์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการดำเนินงานสังคมสงเคราะห์เชิงปฏิบัติ หรือในงานสังคมสงเคราะห์เชิงปฏิบัติ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้รับการประยุกต์ใช้อย่างลึกซึ้งและสอดคล้องกับบริบทของสังคมไทยที่มีรากฐานทางวัฒนธรรมผูกพันกับศาสนาพุทธมายาวนาน โดยเฉพาะหลักสังคหวัตถุ 4 ได้แก่ ทาน ปิยวาจา อตถจริยา และสมานัตตตา ซึ่งเป็นหลักธรรมว่าด้วยการครองใจคน ถูกนำมาใช้เป็นแนวทางสร้างสัมพันธภาพที่ดีระหว่างผู้ให้และผู้รับการสงเคราะห์ เช่น การจัดโรงทานเพื่อแจกจ่ายอาหารแก่ผู้ประสบภัย การพูดจาให้กำลังใจผู้สูญเสีย หรือการร่วมแรง ร่วมใจในกิจกรรมฟื้นฟูชุมชน ล้วนเป็นการนำหลักธรรมเหล่านี้มาปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม (พระพรหมบัณฑิต, 2561) ขณะเดียวกัน อริยสัจ 4 คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ก็สามารถใช้เป็นกรอบวิเคราะห์ปัญหาทางสังคมได้อย่างมีระบบ โดยเริ่มจากการระบุปัญหา (ทุกข์) ค้นหาต้นเหตุของปัญหา (สมุทัย) วางเป้าหมายในการแก้ไข (นิโรธ) และกำหนดแนวทางในการฟื้นฟูหรือพัฒนา (มรรค) กระบวนการนี้เหมาะสมกับการทำงานในระดับบุคคล ครอบครัว และชุมชน โดยเฉพาะในสถานการณ์ที่ต้องการการเยียวยาทางกาย จิตใจ และจิตวิญญาณ ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้จึงมิได้เป็นเพียงการให้ในเชิงวัตถุ แต่เป็นการปลูกฝังคุณค่าทางศีลธรรม ส่งเสริมสุขภาพทางสังคม และนำไปสู่การพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน อันเป็นเป้าหมายร่วมของพระพุทธศาสนาและวิชาชีพสังคมสงเคราะห์

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่าการสังคมสงเคราะห์วิถีธรรม คือ แนวทางการช่วยเหลือและพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้คน โดยอาศัยหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นแกนกลางในการดำเนินงาน จุดเด่นของวิธีการนี้อยู่ที่การผสมผสานความเมตตา ความเข้าใจในทุกข์ของมนุษย์ และการเคารพในศักดิ์ศรีของชีวิตเข้ากับการปฏิบัติงานด้านสังคมสงเคราะห์อย่างเป็นระบบ หลักธรรมที่มีบทบาทสำคัญ เช่น พรหมวิหาร 4 ซึ่งส่งเสริมจิตใจให้มีเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา รวมถึงหลักสังคหวัตถุ 4 ที่เน้นการให้ การพูดอย่างเป็นมิตร การช่วยเหลือประโยชน์ส่วนรวม และการประพฤติตนให้เหมาะสมแก่การเป็นผู้นำในวิถีธรรม การสังคมสงเคราะห์มิได้จำกัดอยู่แค่เพียงการให้สิ่งของหรือบริการเท่านั้น แต่ยังครอบคลุมถึงการเยียวยาจิตใจ ฟื้นฟูศรัทธา และส่งเสริมให้ผู้รับความช่วยเหลือสามารถพึ่งพาตนเองได้ในระยะยาว โดยเน้นการเข้าใจตนเองและการดำเนินชีวิตตามหลักอริยสัจ 4 และมีสมาธิปฏิบัติ การสังคมสงเคราะห์วิถีธรรมเป็นแนวทางที่เน้นความยั่งยืนทั้งทางวัตถุและจิตใจ ช่วยให้ผู้สังคมมีความเมตตา เห็นอกเห็นใจกัน และอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข อันเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาสังคมในระยะยาวอย่างแท้จริง

พุทธธรรมกับงานสังคมสงเคราะห์ (Buddhism and social welfare)

งานสังคมสงเคราะห์เป็นกระบวนการช่วยเหลือบุคคล ครอบครัว ชุมชน และสังคมให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรีและสมดุลทั้งในด้านร่างกาย จิตใจ สังคม และจิตวิญญาณ ในขณะเดียวกัน พระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาแห่งปัญญาและเมตตา มีหลักธรรมมากมายที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในงานสังคมสงเคราะห์เพื่อส่งเสริมความอยู่ดีมีสุขของมนุษย์อย่างลึกซึ้งและยั่งยืน บนพื้นฐานแห่งบริบทต่อไปนี้

1. พุทธธรรม (Buddhism Principle) แนวคิดพื้นฐานของการช่วยเหลือมนุษย์

พระพุทธศาสนาเน้นการช่วยเหลือมนุษย์โดยเริ่มจากการพัฒนาตนเองผ่านการรู้แจ้งอริยสัจ 4 และดำรงชีวิตตามหลักทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) การช่วยเหลือที่ยั่งยืนในทางพุทธจึงมิใช่เพียงการให้วัตถุ แต่เป็นการช่วยให้บุคคล

สามารถเข้าใจทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ และหนทางดับทุกข์ด้วยตนเอง (ปัญญาวิมุตติ) พระพุทธเจ้าได้สอนหลักการช่วยเหลือไว้อย่างลึกซึ้งใน “สังคหวัตถุ 4” ได้แก่ ทาน (การให้) ปิยวาจา (การพูดด้วยถ้อยคำไพเราะ) อตถจริยา (การประพฤติประโยชน์) และสมานัตตตา (การวางตนเสมอภาค) หลักธรรมเหล่านี้สอดคล้องกับจริยธรรมของนักสังคมสงเคราะห์ในสากลที่มุ่งเน้น “ความเสมอภาค” “การให้เกียรติในศักดิ์ศรีของมนุษย์” และ “การเคารพในความแตกต่าง” (Zastrow, 2010)

2. พุทธธรรมกับจิตวิญญาณของการสังคมสงเคราะห์ (Buddhism and the Spirit of Social Work)

การช่วยเหลือในพุทธศาสนาไม่เน้นเฉพาะการบรรเทาทุกข์ชั่วคราว แต่รวมถึงการเสริมสร้าง “ปัญญา” ให้ผู้รับสามารถพึ่งตนเองได้ในระยะยาว นักสังคมสงเคราะห์ที่นำหลักธรรมทางพุทธศาสนามาใช้จะเน้นการฟังอย่างลึกซึ้ง (deep listening) การเข้าใจทุกข์ร่วม (compassion) และการปล่อยวางจากอัตตา (non-attachment) แนวคิดนี้ได้รับการส่งเสริมโดยนักวิชาการตะวันตก เช่น Dalai Lama (1999) ที่กล่าวถึง “universal responsibility” หรือความรับผิดชอบต่อทุกชีวิตในฐานะเพื่อนร่วมโลก

3. หลักการสัมมาทิฐิและกระบวนการช่วยเหลือ (The principle of right view and the process of helping)

“สัมมาทิฐิ” หรือความเห็นที่ถูกต้อง เป็นหลักการพื้นฐานของอริยมรรค มีความสำคัญในงานสังคมสงเคราะห์ เพราะช่วยให้นักสังคมสงเคราะห์เข้าใจสาเหตุของปัญหาเชิงโครงสร้างและมิติเชิงจิตวิญญาณ ไม่เพียงเห็นปัญหาว่าเกิดจากความยากจนหรือความบกพร่องส่วนบุคคลเท่านั้น แต่ยังมองเห็นความไม่เป็นธรรมในระบบสังคมที่ต้องได้รับการเยียวยา (Watts & Hodgson, 2019) ดังนั้น งานสังคมสงเคราะห์เชิงพุทธคือกระบวนการที่ประสานระหว่าง “การช่วยเหลือด้วยเมตตา” และ “การช่วยเหลือด้วยปัญญา” ซึ่งเชื่อในศักยภาพของแต่ละบุคคลที่จะเปลี่ยนแปลงตนเอง

4. การสังคมสงเคราะห์เชิงพุทธกับความยั่งยืนทางจิตใจ (Buddhist Social Work and Spiritual Sustainability)

สังคมปัจจุบันมักให้คุณค่าแก่การช่วยเหลือในเชิงวัตถุหรือเศรษฐกิจเป็นหลัก แต่พระพุทธเจ้าทรงเตือนถึงความเพ้อของทานที่ไม่สัมพันธ์กับธรรมว่าอาจกลายเป็นการส่งเสริมความยึดติดหรือการพึ่งพา จึงมีพระพุทธภาษิตสำคัญว่า “สพพทานํ ธมมทานํ ชินาติ” แปลว่า การให้ธรรมเป็นทานย่อมชนะการให้ทั้งปวง (พระไตรปิฎก เล่มที่ 25, สุตตนตปิฎก, ขุททกนิกาย, ธรรมบท) แนวคิดนี้สอดคล้องกับงานของ Thich Nhat Hanh (2006) ที่เน้น “mindfulness-based social engagement” โดยเห็นว่าการสงเคราะห์ต้องเกิดจากภาวะตื่นรู้ในปัจจุบันขณะ มิใช่จากอัตตาหรืออารมณ์ล้วน ๆ

สรุปได้ว่า พุทธธรรมมิได้เป็นเพียงคำสอนทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นหลักคิดและกรอบจริยธรรมที่สามารถประยุกต์ใช้ในงานสังคมสงเคราะห์อย่างลึกซึ้ง (Buddhism is not just a religious teaching, but also a philosophy and ethical framework that can be applied profoundly in social work) โดยเฉพาะในสังคมที่ต้องการความช่วยเหลือทั้งเชิงวัตถุและจิตใจ การนำพุทธธรรมมาใช้ในกระบวนการสังคมสงเคราะห์จะช่วยส่งเสริมการช่วยเหลือที่ยั่งยืน (sustainable assistance) มีเป้าหมายเพื่อปลดปล่อยทุกข์ และเสริมสร้างปัญญาในระดับปัจเจกและสังคม

ความท้าทายต่อการสังคมสงเคราะห์ (Challenges to Social welfare)

สังคมไทยในปัจจุบันกำลังเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของสภาพสังคม เทคโนโลยี สภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ โรคอุบัติใหม่ ฯลฯ ทำให้ทุกภาคส่วนได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงหรือที่เรียกว่าโลกแห่งยุค VUCA World ซึ่งกำลังเดินทางไปสู่สภาพใหม่ที่ไม่เหมือนเดิม โดย VUCA World เป็นโลกที่ทุกคนต้องเผชิญอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่เดิมคำว่า VUCA World เป็นคำที่ทางกองทัพสหรัฐอเมริกาใช้เรียกสถานการณ์ในสงครามที่แอฟริกาและอิรัก ซึ่งสื่อถึงความสับสนและผันผวนภายในประเทศขณะนั้น ก่อนจะถูกนำมาใช้เปรียบเทียบในเชิงธุรกิจ และถูกนำมาพูดถึงอีกครั้งในช่วงการแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) โดยรายละเอียดของ VUCA World มีลักษณะสำคัญ ดังนี้ (นริรัชต์ ผืนเขียว, 2562; ศศิมา สุขสว่าง, 2560; Bennett & Lemoine, 2014; Wright & Wigmore, 2022)

1) V-Volatility คือ ความผันผวนสูง การเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็ว สถานการณ์หรือสภาวะแวดล้อมที่มีการเปลี่ยนแปลงสูงและรวดเร็ว ไม่สามารถคาดเดาหรือทำนายได้ หรือเป็นสถานการณ์เปลี่ยนฉับพลันแบบตั้งตัวไม่ทันหรือรวดเร็วมาก

2) U-Uncertainty คือ สภาวะที่มีความไม่แน่นอนสูง คาดการณ์ได้ยาก ขาดความชัดเจน ไม่สามารถหาข้อมูลที่ชัดเจนมายืนยันในแต่ละสถานการณ์ได้ ส่งผลทำให้ยากต่อการตัดสินใจ

3) C-Complexity คือ ความซับซ้อนที่มากขึ้นเรื่อย ๆ มีปัจจัยมากมายเข้ามาเกี่ยวข้องซึ่งซับซ้อนต่อการตัดสินใจ

4) A-Ambiguity คือ มีความคลุมเครือ เต็มไปด้วยความไม่แน่นอน ไม่ชัดเจน ไม่สามารถหรือยากที่จะคาดเดาผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นได้

ทั้งนี้ จากสภาวะ VUCA world ที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วจนเหมือนเป็นเรื่องปกติธรรมดา นักวิชาการบางท่านเรียก VUCA world ว่าเป็น “The New Normal” หรือความเป็นปกติแบบใหม่ โดยจะเห็นได้ว่ายุคของ VUCA World จะกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็ว ไม่แน่นอน ยากต่อการคาดเดา มีความซับซ้อนและคลุมเครือค่อนข้างสูง ทำให้การเติบโตในยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงนี้ รวมถึงการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ในปัจจุบันเป็นเรื่องที่ก่อให้เกิดข้อท้าทายอย่างมาก เนื่องด้วยงานสังคมสงเคราะห์ เป็นวิชาชีพและวิชาการที่ใช้ทั้งศาสตร์และศิลป์ในการปฏิบัติกับบุคคล ครอบครัว กลุ่ม ชุมชน องค์กร และสังคมเพื่อจะนำไปสู่การศึกษาเพื่อสร้างหลักประกันความมั่นคงของมนุษย์ ลดความเหลื่อมล้ำ สร้างความเป็นธรรมทางสังคมและการพัฒนาสังคม การยอมรับความหลากหลายในมิติต่าง ๆ การสร้างสังคมที่ไม่กีดกันและเลือกปฏิบัติ เคารพคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์สิทธิมนุษยชน สิทธิการเข้าถึงบริการของทุกภาคส่วน การรับใช้สังคม และการสร้างสำนึกในการรับผิดชอบต่อหน้าที่ ดังนั้นการปฏิบัติงานและการศึกษาสังคมสงเคราะห์จึงต้องปรับเปลี่ยนไปตามบริบทของสังคมและการเปลี่ยนแปลงจากสถานการณ์ในมิติต่าง ๆ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ กล่าวอีกนัยหนึ่งงานสังคมสงเคราะห์ในประเทศไทยมีความเป็นพลวัตและได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมที่เกิดขึ้นจาก VUCA World ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนผ่าน (transition) ของกระบวนการทำงานที่มีการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับสภาพสังคมในปัจจุบัน อันจะนำไปสู่การตอบสนองและแก้ไขปัญหาสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ (ทรงศักดิ์ รักพ่วง, 2567)

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า การสังคมสงเคราะห์ในยุคปัจจุบันยังต้องเผชิญกับความท้าทายที่ซับซ้อนและหลากหลายทั้งในมิติของโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และจิตวิญญาณ ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ความเปราะบางของกลุ่มเป้าหมาย เช่น เด็ก ผู้สูงอายุ คนพิการ และผู้ด้อยโอกาส ยังคงเป็นปัญหาที่ดำรงอยู่และทวีความรุนแรงมากขึ้นจากปัจจัยโลกาภิวัตน์ ความเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี และผลกระทบจากภัยพิบัติต่าง ๆ อีกทั้ง การขาดแคลนทรัพยากรบุคคลที่มีจิตสำนึกในวิชาชีพ ขาดจำกัดด้านงบประมาณ และการขาดการบูรณาการระหว่างหน่วยงาน ก็เป็นอุปสรรคสำคัญในการดำเนินงานสังคมสงเคราะห์ให้มีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ ยังมีความท้าทายทางจริยธรรมในยุคที่ค่านิยมบริโภคนิยมและความเห็นแก่ตัวมีอิทธิพลต่อโครงสร้างสังคม ส่งผลให้การช่วยเหลืออาจขาดความลึกซึ้งและมิติทางจิตใจ ดังนั้นการสังคมสงเคราะห์จำเป็นต้องปรับตัวโดยอาศัยแนวคิดที่มีความยืดหยุ่น เชื่อมโยงศาสตร์หลายสาขา และเปิดรับมิติทางวัฒนธรรมและจิตวิญญาณมากขึ้นเพื่อให้การช่วยเหลือมีความเหมาะสมกับบริบทของผู้รับบริการ และสามารถสร้างความเปลี่ยนแปลงเชิงบวกอย่างยั่งยืนในระดับบุคคล ครอบครัว ชุมชน และสังคมโดยรวม

ความท้าทายต่อการสร้างความตระหนักรู้ด้านจริยธรรมในการทำงานกับผู้ให้บริการ

หลักจริยธรรม (ethics) หรือจรรยาบรรณแห่งวิชาชีพสังคมสงเคราะห์ (code of ethics for social work professionals) มีความสำคัญในการกำหนดค่านิยม หลักการ และมาตรฐานการปฏิบัติงานวิชาชีพสังคมสงเคราะห์ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญต่อสิทธิมนุษยชน (human rights) ศักดิ์ศรีและคุณค่าของมนุษย์ (human dignity and worth) อีกทั้งจริยธรรมหรือจรรยาบรรณแห่งวิชาชีพสังคมสงเคราะห์นั้นยังเป็นกรอบทิศทางและแนวทางการปฏิบัติงานของผู้ประกอบวิชาชีพสังคมสงเคราะห์ในการให้บริการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปฏิบัติงานในสถานการณ์ความขัดแย้งและปัญหาต่าง ๆ ที่มีความหลากหลายและซับซ้อนมากขึ้นตามการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยและสังคมโลก (สภา

วิชาชีพสังคมสงเคราะห์, 2564) โดยการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ส่งผลกระทบให้เกิดข้อท้าทายในการสร้างความตระหนักรู้ด้านจริยธรรม ดังต่อไปนี้ (ทรงศักดิ์ รักพ่วง, 2567)

ประเด็นที่ 1 การจัดการกับความย้อนแย้งทางจริยธรรม

จริยธรรมทางวิชาชีพ ความท้าทายในการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ในสังคมร่วมสมัย การปฏิบัติงานด้านสังคมสงเคราะห์ในบริบทปัจจุบันไม่เพียงแต่ต้องเผชิญกับกลุ่มเป้าหมายเปราะบางและมีปัญหาหลากหลาย หากแต่ยังดำเนินไปท่ามกลางพลวัตของสังคมที่มีความเปลี่ยนแปลง ซับซ้อน และแตกต่างหลากหลายมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ส่งผลให้ผู้ปฏิบัติงานต้องปรับตัวทั้งในเชิงวิธีการและแนวคิดอยู่เสมอ การยึดมั่นในจริยธรรมและจรรยาบรรณวิชาชีพจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยประคับประคองการปฏิบัติงานให้สอดคล้องกับหลักการเคารพในศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ (human dignity) สิทธิความเป็นส่วนตัว (privacy) และการรักษาความลับของผู้ใช้บริการ (confidentiality) ตลอดจนส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเจ้าของปัญหาในการจัดการกับสถานการณ์ของตนเอง

อย่างไรก็ตาม การนำจริยธรรมมาประยุกต์ใช้ในบริบทที่มีความสลับซับซ้อนทางสังคม ไม่ได้เป็นเรื่องง่ายหรือเป็นเส้นตรงเสมอไป ผู้ปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์มักเผชิญกับความย้อนแย้งทางจริยธรรม (ethical dilemmas) โดยเฉพาะความขัดแย้งระหว่างค่านิยมส่วนบุคคลกับค่านิยมทางวิชาชีพ หรือแม้แต่แรงกดดันจากโครงสร้างทางสังคมแบบอุปถัมภ์ที่ยังฝังรากลึกอยู่ในสังคมไทย ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (power relations) ที่แฝงตัวอยู่ในกระบวนการช่วยเหลือ อาจส่งผลให้ผู้ปฏิบัติงานมองตนเองในฐานะ “ผู้ให้” และมองผู้รับบริการเป็น “ผู้ด้อยโอกาส” จนนำไปสู่การลดทอนศักยภาพของผู้รับบริการโดยไม่รู้ตัว ในขณะที่ผู้รับบริการเองอาจเคยชินกับบทบาทของผู้รอคอยความช่วยเหลือ ทำให้ขาดพลังในการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง นอกจากนี้สถานการณ์ปัญหาและความต้องการของผู้คนในแต่ละชุมชนล้วนมีลักษณะเฉพาะและเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้แนวทางการปฏิบัติงานต้องปรับเปลี่ยนอยู่เสมอ ความสามารถในการใช้ดุลยพินิจทางจริยธรรม (ethical judgment) จึงกลายเป็นทักษะสำคัญของผู้ประกอบวิชาชีพสังคมสงเคราะห์ในการสร้างสมดุลระหว่างหลักการทางวิชาชีพกับบริบทของแต่ละสถานการณ์ การตระหนักรู้ในอคติที่ตนเองอาจมีการให้คุณค่าแก่เสียงของผู้รับบริการ และการส่งเสริมอำนาจให้แก่บุคคล กลุ่ม และชุมชน จึงเป็นหัวใจสำคัญของการปฏิบัติงานอย่างมีจริยธรรมในสังคมร่วมสมัย กล่าวโดยสรุป การปฏิบัติงานด้านสังคมสงเคราะห์ในยุคปัจจุบันต้องดำเนินไปด้วยความละเอียดอ่อนทางจริยธรรม มีการวิเคราะห์สถานการณ์เชิงระบบ และให้ความสำคัญต่อการสร้างความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกับผู้รับบริการ โดยมีจรรยาบรรณวิชาชีพเป็นกรอบกำกับเพื่อป้องกันการละเมิดศักดิ์ศรีของผู้รับบริการ และส่งเสริมการสร้างสังคมที่เป็นธรรมและยั่งยืนอย่างแท้จริง (กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2561)

ประเด็นที่ 2 การสร้างความตระหนักรู้ด้านจริยธรรมต้องเริ่มต้นจากตนเอง

การสร้างความตระหนักรู้ด้านจริยธรรม พื้นฐานสำคัญของการพัฒนาวิชาชีพสังคมสงเคราะห์ จริยธรรมในวิชาชีพสังคมสงเคราะห์มิได้จำกัดเพียงเฉพาะการประยุกต์ใช้ในความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปฏิบัติงานกับผู้รับบริการเท่านั้น หากแต่ควรถูกขยายขอบเขตให้ครอบคลุมถึงการตระหนักรู้ในตนเอง (self-awareness) ซึ่งถือเป็นรากฐานสำคัญของการปฏิบัติงานอย่างมีจริยธรรม การมีจริยธรรมต่อตนเองเป็นจุดเริ่มต้นที่จำเป็นต่อการเข้าใจความเป็นมนุษย์ของผู้อื่น และเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นของการพัฒนาจริยธรรมในระดับวิชาชีพ องค์กร และสังคมในภาพรวม การส่งเสริมความตระหนักรู้ด้านจริยธรรมภายในตนเองช่วยให้ผู้ประกอบวิชาชีพสามารถไตร่ตรองถึงค่านิยมส่วนบุคคล (personal values) ที่อาจส่งผลกระทบต่อกระบวนการตัดสินใจ การตระหนักรู้เช่นนี้จึงเป็นกลไกสำคัญในการลดอคติและสร้างจุดยืนทางจริยธรรมที่มั่นคง อันจะนำไปสู่ความเข้าใจและการให้เกียรติเพื่อนร่วมวิชาชีพ การยึดมั่นในหลักการขององค์กร และการปฏิบัติต่อสังคมด้วยความรับผิดชอบ ในยุคที่บริบทสังคมมีความหลากหลายและซับซ้อน การปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์จึงต้องดำเนินไปอย่างรอบคอบและใช้ดุลยพินิจอย่างมีวิจารณญาณบนฐานของข้อมูลและองค์ความรู้ที่รอบด้าน ผู้ปฏิบัติงานจำเป็นต้องพิจารณาอย่างละเอียดถึงค่านิยม หลักการ และมาตรฐานวิชาชีพที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์แต่ละกรณี เพื่อให้สามารถตอบสนองต่อความท้าทายใหม่ ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ การสร้างจริยธรรมในระดับตนเองยังมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาคุณภาพของการปฏิบัติงาน และเสริมสร้างเกียรติภูมิของวิชาชีพให้เป็นที่ยอมรับในระดับสาธารณะ กล่าวโดยสรุปได้ว่าความตระหนักรู้

ในจริยธรรมมิได้เป็นเพียงแนวทางหรือกรอบในการกำกับพฤติกรรมเท่านั้น หากแต่เป็นกระบวนการเรียนรู้ภายในที่ต้องเริ่มต้นจากตนเอง แล้วจึงขยายผลไปสู่การยึดมั่นในหลักจริยธรรมร่วมกับผู้อื่น องค์กร และสังคมอย่างเป็นระบบและยั่งยืน

ประเด็นที่ 3 การให้ความสำคัญกับพระราชบัญญัติคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ. 2562 (กฎหมาย PDPA)

พระราชบัญญัติคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ. 2562 หรือที่รู้จักกันในชื่อ PDPA เป็นคำย่อมาจาก Personal Data Protection Act B.E. 2562 (2019) ทั้งนี้ กฎหมาย PDPA ประกาศในราชกิจจานุเบกษาเมื่อวันที่ 27 พฤษภาคม 2562 และมีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 1 มิถุนายน 2565 เป็นต้นไป โดยสรุปกฎหมาย PDPA ไม่ได้มุ่งให้เกิดภาระในการเก็บและการใช้ข้อมูลของหน่วยงานหรือองค์กร แต่ต้องการให้มีกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูล การใช้ และการเปิดเผยข้อมูลส่วนบุคคลอย่างเหมาะสม มีความปลอดภัย โดยคำนึงถึงสิทธิความเป็นส่วนตัวของบุคคลเพื่อให้ได้รับผลกระทบน้อยที่สุดเป็นสำคัญ (อุดม งามเมืองสกุล, 2565) ทั้งนี้ หากพิจารณาในเชิงลึกจะพบว่ากฎหมาย PDPA มีความเกี่ยวข้องกับกับประเด็นจริยธรรมกับการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ รวมถึงมีความเกี่ยวข้องกับโลกยุคปัจจุบันที่เทคโนโลยีออนไลน์เข้ามามีบทบาทอย่างมากต่อแวดวงการศึกษาและแวดวงสังคมสงเคราะห์ ซึ่งในแง่มุมหนึ่ง เทคโนโลยีที่เอื้อต่อการเข้าถึง อาจส่งผลให้มีการละเมิดจริยธรรมได้ ยกตัวอย่างเช่น การนำข้อมูลส่วนบุคคลหรือรูปถ่ายของผู้ใช้บริการโพสต์ลงในสื่อสังคมออนไลน์โดยไม่ได้รับอนุญาต อาจนำไปสู่ผลกระทบต่องานบริการหรือผู้ที่เกี่ยวข้องเป็นต้น ดังนั้นการเรียนรู้ ทำความเข้าใจ และให้ความสำคัญกับกฎหมาย PDPA จึงเป็นข้อท้าทายสำคัญในยุคแห่งการเปลี่ยนแปลง ที่ต้องตระหนักถึงมาตรฐานการรักษาข้อมูลส่วนบุคคลให้มีความปลอดภัยและถูกนำไปใช้อย่างเหมาะสม (Reamer, 2019)

กล่าวโดยสรุปได้ว่า สังคมสงเคราะห์เป็นวิชาชีพและวิชาการที่ใช้ทั้งศาสตร์และศิลป์ในการปฏิบัติงาน เพื่อสร้างความมั่นคงของมนุษย์ ลดความเหลื่อมล้ำ สร้างความเป็นธรรมทางสังคม และพัฒนาสังคม ดังนั้นการปฏิบัติงานจึงต้องปรับเปลี่ยนไปตามบริบทของสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งนี้ ปัจจุบันโลกอยู่ในยุค VUCA World หรือยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงซึ่งบางอย่างอาจจะดีขึ้น หรือบางอย่างอาจจะแย่ลง นอกจากนี้ ในอนาคตการคำนึงถึง VUCA World อาจจะไม่ใช่เพียงข้อท้าทายที่สำคัญอีกประการคือ ในอนาคตโลกยังต้องเผชิญกันอยู่ โดยการมี BANI World กล่าวคือ มีลักษณะ Brittle ความเปราะบาง Anxious ความน่ากังวล Nonlinear สับสน ยากต่อการคาดเดา และ Incomprehensible ยากเกินเข้าใจ ซับซ้อนมากขึ้น การทำความเข้าใจใน BANI เป็นการมองที่ลึกลงไปมากกว่าสถานการณ์ โดยมองไปถึงผลกระทบด้านอารมณ์ของคนด้วย เช่น ความกังวล ความหดหู่ ความสับสน ฯลฯ เหล่านี้ก็ล้วนเป็นข้อท้าทายสำคัญในอนาคตอันใกล้นี้ ทั้งนี้ การพลิกวิกฤตให้เป็นโอกาสอาจเริ่มจากการตั้งการมีส่วนร่วมจากภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ระดมความคิด ระดมทรัพยากร รวมถึงการวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และความเสี่ยง เพื่อวิเคราะห์สถานการณ์ที่เกิดขึ้น อันจะนำไปสู่การหาแนวทางหรือวิธีการที่เหมาะสมบนพื้นฐานของการนำจุดแข็งของวิชาชีพมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ โดยมีเป้าหมายเพื่อนำวิชาชีพสังคมสงเคราะห์ไปสู่การปรับตัวที่พร้อมรับการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

องค์ความรู้ใหม่

การสังคมสงเคราะห์เชิงปฏิบัติในบริบทสังคมไทยมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องคำนึงถึงบริบททางวัฒนธรรม จิตวิญญาณ และโครงสร้างทางเชื่อของประชาชน ซึ่งมีรากฐานอยู่บนหลักธรรมของพระพุทธศาสนา การบูรณาการหลักธรรมเข้ากับภาคปฏิบัติของการช่วยเหลือสังคมจึงเป็นพัฒนาการที่สำคัญ และถือเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่สามารถสร้างมิติทางจิตวิญญาณควบคู่ไปกับการเยียวยาทางกายภาพและสังคมได้อย่างสมบูรณ์ หลักธรรมที่ได้รับการนำมาบูรณาการอย่างแพร่หลาย ได้แก่ สังคหวัตถุ 4 ซึ่งประกอบด้วยทาน ปิยวาจา อตถจริยา และสมานัตตตา ถูกนำมาใช้ในการเสริมสร้าง ความไว้วางใจระหว่างนักสังคมสงเคราะห์ พระสงฆ์ และผู้รับการช่วยเหลือ โดยเฉพาะในบริบทของชุมชนชนบทหรือกลุ่มเปราะบาง เช่น เด็กกำพร้า ผู้สูงอายุ และผู้ประสบภัยพิบัติ นอกจากนี้ อริยสัจ 4 ได้รับการนำมาเป็นกรอบคิดเพื่อวิเคราะห์ปัญหาสังคมในเชิงลึก เริ่มตั้งแต่การรับรู้ “ทุกข์” การค้นหา “เหตุแห่งทุกข์” การมองเห็น “การดับทุกข์” และการออกแบบ “แนวทางแห่งการดับทุกข์” ซึ่งสามารถนำไปสู่การวางแผนฟื้นฟูและพัฒนาชีวิตผู้รับการสงเคราะห์ได้อย่างยั่งยืน นอกจากนั้น ไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา ยังถูกประยุกต์ใช้ในการฟื้นฟูจิตใจของผู้ที่ประสบปัญหา โดยเฉพาะในสถานบำบัดผู้ติดยาเสพติดในวัด ที่เน้นการฝึกสมาธิ การรักษาศีล และการเรียนรู้เพื่อเปลี่ยนแปลงตนเอง ก่อให้เกิดการบำบัด

ทั้งทางร่างกายและจิตใจในคราวเดียวกัน การบูรณาการเชิงระบบนี้มีใช่เพียงการเสริมมิติด้านศีลธรรม แต่ยังเป็นการพัฒนา รูปแบบการสังคมสงเคราะห์ที่ตอบสนองต่อบริบทเฉพาะของสังคมไทย อันสะท้อนถึงความเป็นองค์รวม (holistic approach) ที่เชื่อมโยงระหว่างจิตวิญญาณ วัฒนธรรม และโครงสร้างสังคมเข้าด้วยกันอย่างมีพลวัต ซึ่งควรได้รับการส่งเสริม ให้เป็นกรอบคิดใหม่ในการจัดทำนโยบายและการเรียนการสอนในสาขาสังคมสงเคราะห์และพระพุทธศาสนาในอนาคต

บทสรุป

ในโลกยุคโลกาภิวัตน์ (globalization) การสังคมสงเคราะห์เผชิญกับความท้าทายอย่างมากจากความหลากหลาย ของปัญหา ความเปราะบางทางสังคม (social vulnerability) และระบบคุณค่าที่เปลี่ยนแปลงไป การปฏิบัติงานด้านสังคม สงเคราะห์จึงต้องปรับตัวและพัฒนาแนวทางที่ไม่เพียงตอบสนองต่อความต้องการของผู้ใช้บริการในเชิงวัตถุเท่านั้น แต่ยังต้อง พิจารณาคุณค่าและจิตวิญญาณ (values and spirit) ในฐานะองค์ประกอบสำคัญของความเป็นมนุษย์ ภายใต้บริบทนี้ การบูรณาการหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ากับการสังคมสงเคราะห์จึงเป็นแนวทางที่มีศักยภาพ (potential) ในการ ยกระดับการปฏิบัติงานให้เกิด “การช่วยเหลืออย่างมีเมตตา” (compassionate service) ที่สมดุลทั้งด้านโลกีย์และโลกุตรระ แนวคิด “การสังคมสงเคราะห์วิถีโลก” (การสังคมสงเคราะห์วิถีโลก หมายถึง สังคมสงเคราะห์และสวัสดิการสังคมและการ ปลดล็อกความเหลื่อมล้ำสู่ความยั่งยืน) เน้นการใช้เครื่องมือและกลไกเชิงระบบในการช่วยเหลือกลุ่มเป้าหมาย ขณะที่ “การสังคมสงเคราะห์วิถีธรรม” ยกระดับการช่วยเหลือให้ผสานคุณค่าทางจิตใจและจริยธรรม โดยเฉพาะในแนวทางของพุทธ ธรรม เช่น หลักพรหมวิหาร 4 (เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา) และหลักอริยมรรคมีองค์ 8 ซึ่งสามารถเป็นเข็มทิศในการกำกับ พฤติกรรมและจิตใจของนักสังคมสงเคราะห์ให้ตั้งอยู่บนความเข้าใจมนุษย์อย่างลึกซึ้ง ความท้าทายสำคัญที่เกิดขึ้น คือ การเชื่อมโยงพุทธธรรมเข้ากับระบบการสังคมสงเคราะห์สมัยใหม่ที่ยังเน้นกรอบแนวคิดแบบตะวันตกเป็นหลัก เช่น ทฤษฎีระบบ (systems theory) และแนวคิดเชิงมนุษยนิยม (humanistic approach) ซึ่งแม้จะมีความก้าวหน้าใน เชิงโครงสร้างและกลไกการช่วยเหลือ แต่บางครั้งกลับขาดมิติของการฝึกฝนภายในและการเยียวยาจิตใจ (Dalrymple & Burke, 2006) นักสังคมสงเคราะห์จึงควรพัฒนาทักษะด้านการตระหนักรู้ในตนเอง (self-awareness) และจริยธรรมเชิงลึก (deep ethics) ซึ่งเป็นรากฐานที่สอดคล้องกับหลักพุทธธรรม การมีสติ (mindfulness) การวางตนอย่างไม่มียึดติด (non-attachment) และการรับฟังอย่างลึกซึ้ง (deep listening) เป็นตัวอย่างของวิธีการที่สามารถช่วยให้เกิดการช่วยเหลือ ที่มีคุณค่าและความยั่งยืนมากขึ้น และท้ายที่สุด ความตระหนักรู้ด้านจริยธรรม (ethical awareness) ในการทำงานกับ ผู้ใช้บริการไม่ใช่เพียงการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของวิชาชีพ แต่ควรพัฒนาไปสู่การตระหนักรู้เชิงปฏิบัติและเชิงจิตวิญญาณ ซึ่งแนวทางของพุทธธรรมสามารถมีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้าง “จริยธรรมภายใน” ให้เกิดขึ้นในใจของผู้ปฏิบัติงาน ดังนั้น การบูรณาการหลักธรรมกับการสังคมสงเคราะห์จึงไม่ใช่ทางเลือกที่เสริมเติมแต่ง แต่เป็นหัวใจสำคัญของการฟื้นฟู ความเป็นมนุษย์ในระบบสังคมที่กำลังเผชิญวิกฤตทางจิตใจ

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2561). *คู่มือการนิเทศงานสังคมสงเคราะห์*. กรุงเทพฯ: บริษัท เทกเตอร์ เอ็ดดูเทนเมนท์ จำกัด.
- กิตติพัฒน์ นนทปัทมเดช. (2550). *เอกสารคำสอน วิชา สด.602 พื้นฐานแนวความคิดและปรัชญาสังคมสงเคราะห์*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ฐิติพร สะสม. (2561). พุทธธรรมกับการสังคมสงเคราะห์. *วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์*, 2(2), 88-105.
- ทรงศักดิ์ รักพ่วง. (2567). งานสังคมสงเคราะห์ภายใต้ VUCA World: ข้อท้าทายด้านการจัดการเรียนการสอน การฝึก ภาคนปฏิบัติ และการสร้างความตระหนักรู้ด้านจริยธรรมในการทำงานกับผู้ให้บริการในประเทศไทย. *วารสารวิจัย สังคมและปริทัศน์*, 47(1), 1-10.
- นรรค์ ฝันเขียว. (2562). *การส่งเสริมการศึกษาไทยเพื่อรับมือกับโลกยุค VUCA*. สืบค้นจาก <https://www.truelookpanya.com/education/content/76134>.

- ประเสริฐ ปอนถิ่น, พระครูสาทรธรรมสิทธิ์ และ โสภา ปอนถิ่น. (2564). แนวทางการบริหารจัดการภัยพิบัติทางธรรมชาติของชุมชน: ศึกษากรณี ชุมชนบ้านจันทร์ และชุมชนบ้านเด่น ตำบลบ้านจันทร์ อำเภอกัลยาณิวัฒนา จังหวัดเชียงใหม่. *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยวิทยาเชิงพุทธ*, 6(7), 482-497.
- พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2561). *พระพุทธศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ศศิมา สุขสว่าง. (2560). *VUCA World ความท้าทายสำหรับผู้ในยุคใหม่*. สืบค้นจาก <https://rb.gy/suws9>.
- สมศักดิ์ อมรสิริพงศ์. (2557). ประวัติศาสตร์การศึกษาสังคมสงเคราะห์นานาชาติ. *วารสารสังคมศาสตร์บูรณาการ*, 1(2), 255-266.
- สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. (2564). *บทบาทพระสงฆ์ไทยในสถานการณ์โควิด-19*. กรุงเทพฯ: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.
- อุดม งามเมืองสกุล. (2565). พระราชบัญญัติคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ. 2562 (กฎหมาย PDPA). สืบค้นจาก <https://www.up.ac.th/th/NewsRead.aspx?itemID=26662>.
- Dalrymple, J., & Burke, B. (2006). *Anti-oppressive practice: Social care and the law*. New York: McGraw-Hill Education.
- Lama, D. (1999). *Ethics for the new millennium*. New York: Riverhead Books.
- Leigh, J. (2016). A tale of two professions: Social work and spiritual care. *Critical and Radical Social Work*, 4(2), 269–284.
- Mishra, J., et al. (2023). Climate trauma from wildfire exposure impacts cognitive decision-making. *Scientific Reports*, 15(1). 27-43.
- Thich Nhat Hanh. (2006). *The art of power*. San Francisco: Harper One.
- Watts, L., & Hodgson, D. (2019). *Social work and spirituality*. Bristol: Policy Press.
- Wright, G., & Wigmore, I. (2022). *VUCA (volatility, uncertainty, complexity and ambiguity)*. Retrieved from <https://www.techtarget.com/whatis/definition/VUCA-volatility-uncertainty-complexity-and-ambiguity>.
- Zastrow, C. (2010). *The practice of social work: A comprehensive worktext*. (9th ed.). California: Brooks Cole.

